

ТЕНДЕНЦІЇ ТА ПРОБЛЕМИ БОРОТЬБИ З КРИМІНАЛІЗАЦІЄЮ ЕКОНОМІКИ УКРАЇНИ

А.І. БЕРЛАЧ

Трансформаційні процеси, пов'язані з перехідним етапом розвитку нашої держави, характеризуються активною криміналізацією економіки. Паралельно існують об'єктивна необхідність ринкових перетворень і зміни форм власності та проблеми правового регулювання господарської діяльності. Економічна злочинність та інші правопорушення у галузі господарської діяльності набули в Україні останнім часом масового характеру. Завдяки послідовному здійсненню розроблених правоохоронними органами спеціальних заходів протидії злочинності у галузі економіки в 1998 р., розкриття злочинів економічної спрямованості становить 65,3 тис., що на 2,9 тис. більше ніж у 1997 р.¹ При цьому майже на третину більше виявлено тяжких злочинів, що за оцінками фахівців завдали державі збитків на суму понад 10 млрд доларів США². Однак ця цифра приблизна, точний розмір цих збитків з'ясувати неможливо.

Злочинність у галузі економіки не знає кордонів: держави ближнього зарубіжжя — це спільне кримінальне поле для зловмисників, оскільки злочинні дії мають транснаціональний характер. Викликає занепокоєння і той факт, що з розширенням зовнішньоекономічних зв'язків, посиленням інтеграційних процесів у світовій банківській системі, міжнародні злочинні формування діють подібно до офіційних суб'єктів підприємницької діяльності, розробляючи і використовуючи нові способи протиправного накопичення і "відмивання" кримінальних капіталів.

Прийняті у державах СНД заходи протидії криміналізації економіки не завжди відповідають злочинним проявам і недостатньо скоординовані та узгоджені. Внаслідок цього збільшуються масштаби транснаціональної організованої злочинності, можливості її проникнення в економічну, політичну, соціальну й фінансову галузі, що дестабілізує хід соціально-економічних перетворень як в Україні, так і в постсоціалістичних країнах, негативно впливає на міждержавні відносини.

Україна однією з перших держав СНД, проводить економічні реформи і відчуває на собі весь тягар помилок цього процесу. Організована злочинність, тероризм, незаконне вивезення стратегічних ре-

Берлач Анатолій Іванович — старший викладач кафедри економіки, фінансів та кредиту НАВС України, капітан міліції.

сурсів, національних і культурних цінностей, злочинна протидія у сфері валютного обігу та при банківських операціях, "відмивання" кримінальних доходів, інші небезпечні види злочинної діяльності — все це виявилось новим для правоохоронних органів України.

Водночас за результатами боротьби саме з цими видами злочинності громадяни країни оцінюють ефективність діяльності правоохоронної системи і можливість державної влади забезпечити їхню особисту та майнову безпеку, завершити проведення економічної реформи. Проте заходи щодо захисту економічних інтересів держави у сфері підприємництва, законних прав громадян ще не відповідають гостроті й розвиткові криміногенної ситуації.

Законодавча неврегульованість питань про власність, недостатній контроль за законністю походження капіталу, що використовується під час приватизації, розбалансованість фінансово-кредитної системи, високий ступінь монополізації при відносній довільності ціноутворення, інфляція, недосконалість системи оподаткування та операції з цінними паперами, інші фактори активізують економічну злочинність. Найбільш криміналізованими стали банківська, кредитно-фінансова галузі зовнішньоекономічна діяльність, процеси приватизації та енергозабезпечення.

Особливої небезпеки та агресивності організована економічна злочинність в Україні набуває завдяки її зв'язкам з корумпованою частиною державного управлінського апарату, інколи найвищого рівня. Основними джерелами її збагачення, як правило, стають махінації та банках і комерційних структурах, операції зі стратегічною сировиною і матеріалами, високоліквідною нерухомістю, вимагання та інші корисливі злочини.

Водночас працівники практичних підрозділів МВС не завжди можуть якісно зреагувати на повідомлення про вчинені злочини, а тому інколи змушені обмежувати себе, з одного боку, розкриттям резонансних злочинів високої міри суспільної небезпеки, а з іншого, найпростіших, з погляду виявлення та розслідування.

Крім цього, недосконала правова база не дозволяє активно боротися з організованими злочинними формуваннями у галузі економіки, оскільки Кримінальний кодекс, на жаль, не завжди своєчасно коригується відповідно до нових економічних умов, що значно знижує активність у виявленні та розслідуванні посадових злочинів. Досить гостро відчувається прогалина в кримінальному законодавстві щодо дій керівників підприємств недержавної форми власності. Практично до сьогодні виникають труднощі у переслідуванні законом найнебезпечніших форм злочинної поведінки, а саме: суспільно небезпечних корупційних діянь, організованої злочинності, відмивання злочинно набутих капіталів. Кримінальний кодекс, до того ж, не містить визначення посадової особи як суб'єкта господарської діяльності.

Кризовий стан економіки України посилюють прояви правового нігілізму, всездозволеності; злісного порушення законів про власність, приватизацію, підприємництво, зовнішньоекономічну діяльність, фінансового, податкового та банківського законодавства.

Легальний бізнес досить часто слугує зручним прикриттям для укладання великомасштабних протиправних угод, фінансових махінацій, спрямованих на незаконне збагачення, "відмивання брудних" грошей, одержаних як внаслідок цих угод, так і в процесі іншої злочинної діяльності. Механізм сучасного функціонування підприємництва в Україні орієнтований на одержання швидкої наживи, що робить його вразливим для злочинного елементу. Процес становлення нових економічних відносин відбувається на тлі підкупу державних чиновників, посадових осіб, а також політичних і громадських діячів. Злочинний світ використовує для цього нетрадиційні форми: оплата зарубіжних поїздок, надання пільгових кредитів, включення чиновників та членів їхніх сімей до складу керівництва комерційними структурами або ж до співзасновників. Небезпека корупції полягає у викривленні корупційним державним апаратом соціально-економічної політики держави, що призводить до неможливості займатися підприємницькою діяльністю чесним громадянам і водночас сприяє масовому залученню до підприємництва представників злочинного світу, внаслідок чого відбувається криміналізація економіки.

Крім значної економічної шкоди, вираженої в недоотриманні державою значних коштів через укладання угод, що суперечать інтересам держави, соціальну небезпеку становлять стійкі зв'язки корупції з організованою злочинністю. Цілком справедливо, що опора корупції — в безкарності. Тому слід пам'ятати, що саме розгул злочинності здатний призвести до втрати економічного, а відповідно й політичного суверенітету нашої держави.

Хабарництво й корупція набули досить широкого розповсюдження в системах Міністерства охорони здоров'я, Міністерства АПК, Міністерства зовнішньоекономічних зв'язків і торгівлі, Державного Митного комітету та в інших органах виконавчої влади.

Чиновники Фонду держмайна України дістали доступ до організації перерозподілу національного багатства, тому заниження вартості приватизованих об'єктів, розпродаж об'єктів соціальної сфери, передача державної власності на баланс комерційним структурам інших форм власності, продаж майна поза конкурсом зустрічаються практично в усіх регіонах України.

На сьогодні корупцією вражені вищі складові галузевого управління. Вже не викликає подиву арешт відповідальних осіб галузевих відомств, звинувачення їх у хабарництві, значних посадових розкраданнях, одержанні незаконної винагороди з подальшим приховуванням особистих доходів тощо.

Порівняно незначна кількість виявлених фактів хабарництва та їх розкриття частково пояснюється традиційно високою латентністю цього виду злочину, виявлення, а також наявністю певних недоліків діяльності оперативних підрозділів МВС і СБУ, невисоким рівнем оперативної розробки хабарників та недостатнім використанням технічних засобів. Це ускладнює процесуальне закріплення факту вчинення зло-

чину. Саме тому при загальній тенденції збільшення виявлених фактів корупції удвічі кількість кримінальних справ, закінчених провадженням і направлених до суду, зменшилась за останні роки на 42 %³.

Боротьбу з хабарництвом у таких важливих сферах як судова та державна виконавча гілки влади, обмежують законодавчі положення щодо оперативної розробки таких категорій посадових осіб, як судді та депутати.

Ускладнює боротьбу з корупцією і депутатський імунітет, що використовується найчастіше для корпоративного захисту депутатів.

Окремі вчені економісти-правознавці і високопоставлені державні особи України та зарубіжжя переконані в тому, що в період первинного накопичення капіталу не мають значення джерела його походження. З такою думкою погодитись неможливо, оскільки Україна, згідно ст. Конституції, є суверенною і незалежною, демократичною, соціальною і, що найсуттєвіше, правовою державою. Відповідні норми українського законодавства повинні не лише не дозволяти використання її економікою "брудних" грошей, а й сприяти боротьбі з їх появою.

Дедалі частіше увагу правоохоронних відомств привертають працівники банківської системи, покликані забезпечувати фінансову стабільність держави. Однак через чисельні відхилення від вимог законодавства, банківська та кредитно-фінансова галузі діяльності на сьогоднішній день — найбільш криміногенна ділянка функціонування економіки. Лише під час реалізації антикризових заходів, затверджених 10 вересня 1998 року урядом України, виявлено понад 11,5 тис. злочинів у сфері економіки, зокрема майже 700 валютних злочинів, понад 500 шахрайств з фінансовими ресурсами⁴. У незаконних фінансових операціях досить часто беруть участь працівники банківських установ: надають за хабарі великі кредитні ресурси, переводять безготівкову масу в готівкові кошти, або ж здійснюють фінансові операції, спрямовані на їх розкрадання.

Особлива небезпека криється і в розбазарюванні органами державного управління бюджетних коштів, які одержують регіони у вигляді цільових кредитних коштів. Тому, згідно з дорученням Президента України, органами внутрішніх справ реалізовано комплекс заходів, спрямованих на запобігання та викриття злочинів і зловживань, пов'язаних з коштами для виплати заробітної плати, пенсій, стипендій та інших видів матеріальної допомоги. Лише протягом минулого року у цьому, суто соціально-орієнтованому напрямі діяльності держави викрито 1,7 тис. злочинів. За порушеними кримінальними справами повернуто понад 8,1 млн. гривень, викрадених зловмисниками або використаних не за призначенням⁵. Як правило, організатори таких злочинів — посадові особи та бухгалтерські працівники, які мають безпосередній доступ до цих коштів.

Масовий характер носять зловживання і в системі Міністерства АПК, Міністерства фінансів, оскільки існують факти нецільового використання кредитних ресурсів, за якими порушено кримінальні, так

звані "хлібні", "зернові", "продовольчі" та інші справи, що розслідувались за останні роки правоохоронними органами. Цільові кошти за домовленістю з підприємцями "прокручуються" в комерційних банках, використовуються на придбання автомобілів, товарів народного споживання та ремонт офісів. Нерідко в таких операціях беруть участь керівники адміністрацій різного рівня та інші відповідальні особи.

Аналіз статистичних даних про стан злочинності показує, що за умов зміни соціально-економічної ситуації та ліквідації монополії держави у зовнішній торгівлі, злочинність у сфері зовнішньоекономічної діяльності (далі ЗЕД) набула широкого розповсюдження практично в усіх регіонах країни.

Досить часто експортно-імпортні операції як один з найважливіших видів ЗЕД носять кримінальний характер, а саме: контрабанда, порушення митного законодавства, приховування валютної виручки, ухилення від сплати митних платежів. Найрозповсюдженішими порушеннями законодавства при укладанні валютних угод є: здійснення розрахунків поза кореспондентськими рахунками українських банків, проведення операцій щодо погашення зобов'язань третіми особами, переведення валютних коштів, отриманих від зовнішньоекономічних операцій до зарубіжних банків без дозволу на це Національного банку України.

Значні кошти держава втрачає і від протиправного вивезення капіталів за кордон шляхом використання фальсифікованих митних документів, від отримання банківських кредитів під фіктивні контракти з подальшою конвертацією і переведенням їх на рахунки до іноземних банків.

Фактично кожен прояв корупції, фінансово-господарські зловживання мають у своїй основі приховування доходів і ухилення від оподаткування.

Сферами кримінальних податкових порушень є: торгово-закупівельна, посередницька, а досить розповсюдженими способами ухилення від оподаткування — приховування або заниження розміру прибутку, укладання фіктивних угод щодо надання посередницьких послуг, оренди, перереєстрації в податкових органах. Особливу увагу привертає такий вид податкового зловживання, як фіктивне банкрутство підприємства, що має заборгованість перед бюджетом.

Тому налагоджена робота щодо відстеження кредитно-фінансової сфери в країні дозволить прогнозувати розвиток криміногенної ситуації і на ранніх стадіях виявляти такі злочини.

До негативних факторів криміналізації економіки слід віднести і послаблення практики призначення покарання судами за справами про хабарництво. Аналіз судових вироків з кримінальних справ, розглянутих у касаційній інстанції вищого судового органу України, показує, що у переважній більшості засудженим за хабарництво та за інші економічні злочини призначалося більш м'яке покарання, ніж передбачено санкцією статті, керуючись при цьому статтею 44 КК України.

Небезпека сучасного стану криміналізації економіки України полягає в тому, що до сьогодні відсутні реально дієві механізми протидії цьому соціальному злу. З реалій життя очевидно, що надзвичайно небезпечні явища в економіці, як правило, враховуються лише статистично. У масштабах держави дійсні причини системно не вивчаються і не прогнозуються, через що можливі соціально-економічні і правові наслідки.

Стабілізувати цю ситуацію можна за умови введення суворої кримінальної відповідальності за розповсюджені і небезпечні діяння, що посягають на майнові права і власність держави та підривають основи кредитно-фінансової системи країни. Саме відсутність чіткої нормативної бази, що регулює питання діяльності армії чиновників, породжує хабарництво та інші корисливі зловживання.

До низки проблем, розв'язання яких вимагає узгоджених зусиль, входить і міжнародне співробітництво, оскільки побороти економічну злочинність у межах однієї держави неможливо. Тому за умов перехідного періоду розвитку країни проблему боротьби з транснаціональною організованою злочинністю, як найнебезпечнішою формою, необхідно розглядати та розв'язувати з позицій підвищення ефективності діяльності правоохоронних органів і зміцнення міждержавно-правових відносин, зважаючи при цьому на здобутий досвід.

Цього можна досягти завдяки прийняттю узгодженого кримінального, процесуального законодавства, розробки і реалізації спільних програм, підготовки кадрів, проведенню спільних семінарів та конференцій з різних галузей економіки та права, обміну досвідом при дослідженні права, видачі осіб, які вчинили злочини, створенню та використанню єдиної бази даних.

¹ Див.: *Звіт перед українським народом про оперативно-службову діяльність органів внутрішніх справ у 1998 році* // Іменем Закону. № 8. 1999 р. 26 лютого.

² Див.: *Кальман А.* Господарсько-правова статистика // *Право України*. 1995 р. № 1. С. 29-31.

³ Див.: *Рішення колегії МВС України від 24.12.1997 р. № 9 КМ/6.*

⁴ Див.: *Звіт перед українським народом...*

⁵ *Там само.*